

MYSTAGOGIE JAKO UVEDENÍ DO TAJEMSTVÍ KRISTA V RANÉ CÍRKVI

David Vopřada

Ke správnému chápání mystagogie a samé mystagogické praxe v současnosti je nezbytně zapotřebí seznámit se s tím, jak mystagogii chápali církevní otcové starověku a jak ji církev ve starověku praktikovala. Tento článek nabízí základní vhled do tohoto tématu.

**DAVID VOPŘADA,
S.T.L.**

Je knězem královéhradecké diecéze. Na Patristickém institutu «Augustinianum» v Římě připravuje dizertaci o mystagogickém charakteru Ambrožova Komentáře na 118. žalm.

Co je to mystagogie?

Mystagogie (mystagogiá) představuje iniciaci, zasvěcení, které člověk uvádí kamsi dovnitř, takže se mu dostává nového poznání, nové příležitosti, nové identity, jež mu dříve nebyly dostupné. Lze si je představit jako práh, jež je zapotřebí překročit, a tak za sebou nechat vlastní minulost, to, čím doposud jsem, a vstoupit do nového horizontu, doposud neznámého. Takové zasvěcení nutně uvádí do tajemství (mysterion), které spolu ti, kdo byli zasvěceni, sdílejí. Zasvěcenec – a v křesťanském smyslu tedy „pokřtěný“ – se stává novým člověkem, novokřtěncem, neofytou.¹ Nejedná se pak pouze o poznání, ale zasvěcenec mystagogií získává účast na Božím utrpení a jeho účincích. Tím, že se zúčastnil, ponořil do tohoto božího utrpení, může ze síly tohoto utrpení, které dává život, čerpat.² To bude platit i pro křesťany, pro

něž křesťanů zasvěcení představuje ponoření do Kristovy smrti (srov. Ř 6,3).

Mystagogie ve starověké církvi

V křesťanském prostředí nabývá pojem „mystagogie“ dvojího významu – jednak se stává synonymem pro iniciační svátosti samotné, zvláště pro křest a eucharistii, ale také pro výklad tajemství, o nichž hovoří Písmo a jež církev slaví v liturgii.³ Místem mystagogie byla liturgie a jejím adresátem bylo obyčejně křesťanské shromáždění. Mystagogie u církevních otců představuje reflexi o těchto „tajemstvích“ křesťanské víry. Byla vždy dobře zakotvena biblicky, nejednalo se tedy o libovolné „povídání“, ale kazatel se snažil propojit jednotlivé křesťanské obřady, vyznání víry a otčenáš s jednotlivými výroky Písma. Cílem pak nebylo předat křesťanům určité informace ohledně jejich náboženství, ale tyto křesťany *formovat*, vtáhnout je duchovně i intelektuálně do tajemství, které slavili.

Nenechme se ale mýlit – mystagogie není v prvé řadě uvedením do svátostí ani jejich liturgie, ale uvedením do jediného tajemství Kristova na základě Písma a liturgie.⁴ Mystagogie nabízí zvláštní metodu, jak porozumět tajemství křesťanské víry, která se aplikuje na celou oblast liturgického slavení, a to včetně „popisu“ svátostí, jejich povahy a účinků. Není tedy pouze formou katecheze, ale vlastní teologickou metodou, která vychází ze slavení svátostí, z něhož čerpá svou sílu a přesvědčivost.⁵ Jak říká sv. Ambrož, mystagogie neuvádí do svátostí (*sacramenta*), nýbrž do

jejich smyslu (*ratio sacramentorum*), který je spojuje s jediným tajemstvím (*mysterium*) dějin spásy, Božím plánem s člověkem.

Tato křesťanská mystagogie představovala mistrovské dílo inkulturace, když navázala na různé náboženské struktury přítomné v pohanských mysterijních kultech, jejichž symboliku proměnila a využila. Vždyť ještě dnes hovoříme o „tajemství víry“, o „neofytech“, o „iniciaci“, svátostech (*mysteria, sacramenta*). Sv. Klement Alexandrijský na konci své *Pobídky Řekům* krásně vyjadřuje přesvědčení křesťanů, že jejich mysteria, na rozdíl od oněch pohanských, jsou s to dostát svému příslibu spásy a nesmrtelnosti:

Ó jaká mysteria, popravdě svatá! Jaké ryzí světlo! Nebesa a Boha jsem ve svitu loučí nazřel, v zasvěcení se stávám svatým, hierofantem je Pán, vede svého zasvěcence za světlem, znamená ho pečeti a věřícího ho odevzdává Otci k opatrování navěky. ... Volám všechen rod lidí, kterých jsem z Otcovy vůle tvůrcem. Pojďte ke mně a budete seřazeni pod jednoho Boha a jeden Boží Rozum. A nad nerozumnými zvířaty nemějte navrch jen v rozumu. Jako jediným ze všech smrtelných tvorů vám totiž nabízím, že sklidíte nesmrtelnost! Neboť chci, ano, chci vám dát podíl i na této milosti a vystrojiti vám dobrodiní v úplnosti: nepomíjivost! A Slovo vám dopřávám, poznání Boha, sebe sama vám dopřávám v dokonalosti.⁶

Mystagogická metoda

Výklad svátostí je především typologický, tj. snaží se poukázat na paralely mezi Božím jednáním ve Starém zákoně a ve svátostech církve. Tato metoda má své počátky již v Novém zákoně – vzpomeňme jen na Ježíšovu promluvu o chlebu života, který je o tolik lepší než mana, kterou na poušti jedli otcové (J 6). Mystagogie měla umožnit čerstvě pokřtěným „vidět“ nejen ona viditelná znamení, ale také to, co je na svátosti neviditelné, tj. Boží milost a ospravedlnění. Velmi hezky to shrnuje milánský biskup Ambrož:

Přišels do baptisteria, viděls vodu, viděls biskupa, viděls levitu (tj. jáhna). A kdyby snad někoho napadlo zeptat se: „A to je všechno?“, já říkám: ano, to je všechno. Opravdu je všechno tam, kde je veškerá nevinnost, veškerá zbožnost, veškerá milost, veškeré posvěcení. Viděls svými tělesnými očima vše, cos mohl vidět, vše co je lidskému zraku dostupné. Viděls, co je viditelné, nikoli však, co se událo.⁷

Lze říci, že mystagogie sama byla liturgií.⁸ Při výkladu pak nešlo o popis průběhu svátostí (ten již pokřtění pochopitelně znali), ale o vysvětlení podstaty těchto svátostí.⁹ K tomu nechávali otcové promlouvat biblické obrazy a liturgické texty, které aplikují na svátosti, např. eucharistii:¹⁰

Přistoupils k oltáři, Pán Ježíš tě volá – tvou duši, či církev – slovy: *Kéž zulíbá mne polibky svých úst* (Pís 1,1)! Chceš tato slova vztáhnout na Krista? Nenabízí se nic vhodnějšího. Chceš je vztáhnout na svou duši? Není nic sladšího. *Kéž zulíbá mne*: vidí, že jsi očistěn od veškerého hříchu, neboť tvé viny byly obmyty. Proto soudí, že jsi hoden nebeských svátostí, a zve tě proto na nebeskou hostinu. *Kéž zulíbá mne polibky svých úst*. Pro slova, která následují, tvá duše – anebo člověk ve stavu, v němž se nachází, či církev – vidí, že je očistěna od všech hříchů a že je tedy hodna přistoupit ke Kristovu oltáři – co je totiž oltář Kristův než obraz těla Kristova? – vidí úchvatné svátosti a říká: *Kéž zulíbá mne polibky svých úst*, to jest: Kristus mi vtiskuje svůj polibek. Proč? *Tvé prsy jsou nad víno lahodnější* (Pís 1,2), tj. tvé myšlenky, tvé svátosti jsou lepší než víno, to víno, které je sice sladké, přináší radost a potěšení, a přesto jen pozemskou potěchu, zatímco v tobě je radost duchovní...

Mystagogie tedy zároveň ozřejmuje vedle smyslu svátostí i duchovní smysl Písma, v němž se snaží objevit Krista a milost, kterou Kristus křesťana ve svátosti zahrnuje – i to je podstatná charakteristika mystagogie.

Proč až po křtu?

V některých oblastech (Milán, Jeruzalém) probíhala mystagogie až po křtu a byla vyhrazena pouze pokřtěným, kteří před ostatními neměli o svátostech hovořit (tzv. *disciplina arcani*).¹¹ K této praxi vedlo zřejmě přesvědčení, že teprve vstupem do křestního pramene se člověku otevírají oči a získává schopnost pochopit smysl svátostí.¹² Proto toto tajemství nezavěšenému sdělit a předat ani nelze, kromě toho člověk pustým povídáním vlastní úcty k tajemství, které ho něco muselo stát, degraduje. Ani nezavěšenému informace o tajemství nijak neprospěje, byla by mu jen na škodu – iniciace jej nic nestála, nesvlékl ze sebe starého člověka, a proto by tímto tajemstvím příliš snadno mohl pohrdnout.¹³

Dějiny mystagogie

Dějiny křesťanské mystagogie jsou úzce spojeny s dějinami katecheze.¹⁴ Formy, které si katecheze a mystagogie osvojovala, se liší podle potřeb jednotlivých církevních obcí v různých obdobích – nesmí nás proto překvapit často rozličná praxe, o níž nám starověké prameny vypovídají – již to je znamením mimořádné nápaditosti a kreativity rané církve. Ač lze počátky katechumenátu hledat někdy ke konci 2. století, mystagogie zažívá společně s celou katechezí pravý boom až ve 4. století, kdy se církev musí vypořádat s velkým počtem adeptů křtu. Všechny zásadní dokumenty pro studium mystagogie pocházejí právě z tohoto období. V krátkosti nastiňme obsah nejdůležitějších mystagogických spisů:

Jeruzalémské katecheze

V Jeruzalémě 2. poloviny 4. století má svůj původ cyklus křestních katechezí, posledních pět z nich je označováno jako „mystagogické“. Tradičně jsou připisovány sv. Cyrilu Jeruzalémskému, dnes se odborníci kloní k názoru, že jsou dílem Cyrilova nástupce, biskupa Jana II. První dvě katecheze se věnují křestním obřadům, když srovnávají egyptské otroctví se svobodou křesťana, který žije po křtu Božím životem. Třetí katecheze se věnuje pomazání olejem a darům Ducha svatého, poslední dvě katecheze se věnují eucharistii, a to na rovině biblické, teologické i liturgické – vysvětlují Pavlův popis eucharistie v 1 K a Ježíšovu promluvu v J 6. Eucharistickou nauku katecheze vysvětlují na postavách a obrazech Starého zákona. Nakonec vysvětlují jednotlivé obřady eucharistické bohoslužby a stručný komentář k otčenáši.¹⁵

Mystagogie sv. Ambrože

Z Milána konce 4. století se nám dochovaly dvě řady mystagogických katechezí – Ambrožovy spisy *De sacramentis* a *De mysteriis*: první z nich zachycuje věrněji samotné kázání, druhý je zredigovanou podobou těchto katechezí. V první části se sv. Ambrož věnuje křtu, jehož obřady vysvětluje na jednotlivých postavách a událostech Starého zákona – stvoření, Noemově arše, přechodu Rudým mořem, vodě v Maru, uzdravení Námána ze Sýrie, Elizeově sekeře, Áronově holi a nádrži Bethesda, na nichž chce ukázat, že křest činí člověka novým stvořením, uzdravuje jej, proměňuje, osvěcuje, spojuje s Kristovou smrtí a vzkříšením. Věnuje se tedy jednotlivým symbolům: vodě, oleji, světlu, novému šatu či mytí nohou, které křest v Miláně doprovázely. Ve druhé části podobně vysvětluje starozákonní obrazy eucharistie (mana, Melchizedechova oběť, Mojžíš a voda ze skály). Závěr pak tvoří velmi hluboký výklad otčenáše a mystická perspektiva svátostí – výklad eucharistie na základě *Písně písní*.¹⁶ Dovolím si dodat, že Ambrož mystagogii neomezuje na čerstvě pokřtěné: v jistém smyslu lze téměř všechna jeho kázání označit co do metody za mystagogická.

Křestní katecheze sv. Jana Zlatoústého

Z úst sv. Jana Zlatoústého se dochovalo vícero křestních homilií, ty jsou ale na rozdíl od předchozích spíše příležitostné a nelze je jednoduše v krátkosti představit. Od předchozích se liší tím, že v Antiochii, kde byly předneseny, bylo zvykem mystagogii provádět již před samotným křtem, nikoli až po něm.¹⁷

Křestní homilie Theodora z Mopsuestie

Z Antiochie pocházel i Theodor, biskup městečka Mopsuestie nedaleko Pavlova Tarsu. Katecheze renomovaného exegety, které pocházejí z roku 392 a dochovaly se nám pouze v syrském překladu, obsahují 10 homilií o křtu, jednu o otčenáši, dvě o křtu a tři o eucharistii – všechny byly proneseny již před křtem, jak bylo v antiochijské tradici zvykem. Theodor zde vykládá nauku o svátostech, „viditelných činech, které jsou znamením neviditelných a nevýslovných skutečností“. Právě hledání neviditelného smyslu jednotlivých obřadů a svátostí je hlavním cílem Theodorových homilií. Na rozdíl od předešlých tu nenajdeme typologické obrazy ze Starého zákona, Theodor se věnuje výkladu evangelia a snaží se věřícím umožnit, aby se skrze křest a eucharistii účastnili jediné podstatné skutečnosti, tj. Kristovy smrti a vzkříšení.¹⁸

Narsaj z Edessy

Pozoruhodnou mystagogií jsou dvě lyrické homilie syrského biskupa 5.–6. století, Narsaje z Edessy, o tajemství církve, křtu a eucharistie (hom. 17 a 23). V první z nich biskup básnickým jazykem popisuje křestní obřady starobylé syrské liturgie a odhaluje eschatologický význam křtu, ve druhé homilii pak eucharistie. Dojem, který si z četby těchto homilií západní čtenář odnese, je plný úžasu nad obrovským smyslem pro tajemství a ticho, které tyto velké svátosti církve obklopují.¹⁹

Mystagogie sv. Maxima Vyznavače

Posledním mystagogickým dílem starověku, o němž je třeba se zmínit, jsou *Mystagogie sv. Maxima Vyznavače*. Jde zde spíše o teologický spis, nikoli o katecheze – jeho cílem není uvést do liturgie, ale naopak na základě liturgie představit až filosofickým jazykem duchovní nauku, která se v liturgii zjevuje. Po metafyzickém úvodu Maxim ukazuje jednotlivá stadia očišťování, která přivádějí křesťana k mystickému poznání. Tradiční mystagogie je tak obohacena o prvky mnišské teologie ohledně úlohy teologie v uskutečnění tajemství spásy v duši křesťana.²⁰

Co s tím dnes?

Co se týká mystagogické katecheze, jistě nemá význam napodobovat konkrétní historické modely a snažit se zrekonstruovat starověkou praxi v životě našich farností, abychom to dělali jako oni – jak jsme viděli, není to ani možné, protože žádná jednotná praxe neexistovala. Uvádět do smyslu svátostí (nikoli jen průběhu) je však dnes stejně důležité jako ve starověku.

V praxi jsem si mystagogickou metodu mohl vyzkoušet při práci s katechumeny a neofyty katedrální farnosti v Hradci Králové. Po katechumenátu, který tvořil z velké části výklad Písma a zvláště evangelií, výkladu vyznání víry během bezprostřední přípravy na křest v postní době, a samotných iniciačních obřadů jsme se s neofyty hned nerozešli – celou velikonoční dobu jsme se věnovali mystagogii, výkladu iniciačních obřadů, a poté výkladu „míst boží přítomnosti“ – modlitbě, četbě a rozjímání Písma, službě druhým, svátosti smíření.²¹ Protože pokřtění již tyto skutečnosti jistým způsobem znali, mohla být katecheze jak velmi konkrétní, tak bylo mnohem snazší hovořit i o smyslu, vnitřních postojích, opravdu duchovních věcech: stačilo leccos jen nauknout, a přesto neofyté rozuměli. Mystagogický jazyk je podle všeho dnešnímu člověku srozumitelný a velmi blízký, jak dokládá mj. i symbolická teologie papeže Benedikta XVI. – tato metoda se neomezuje jen na křesťanskou iniciaci, ale lze ji využít jak při homiliích, tak při katechezích pro pokřtěné. Jistě stojí za to rozjímat nad tajemstvím Krista a k poznaným neviditelným dobrům přivádět druhé, nejen čerstvé pokřtěné.

Poznámky:

- 1 Srov. např. VICIANO, A. Il cristianesimo primitivo fu uno dei culti misterici dell'antichità?, in: *Pagani e cristiani alla ricerca della salvezza (secoli I–III)*. Roma 2006, s. 735–752.
- 2 Srv. BORNKAMM, G. Mystérion, myóó. *TWNT* 4 (1942), 809–834.
- 3 BORNERT, R. *Les commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe au XVe siècle*, Paris 1966, s. 29.
- 4 Srov. MAZZA, E. *La mistagogia. Le catechesi liturgiche della fine del IV secolo e il loro metodo*, Roma 1988, s. 38.
- 5 MAZZA, op. cit., s. 19–20.
- 6 KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ. *Protr.* XII 120, 1 a 3 (překl. M. Havrda).
- 7 AMBROŽ. *De sacramentis* I, 3, 10.
- 8 Srov. VOPŘADA, Katecheze, s. 40.
- 9 AMBROŽ. *De sacramentis* I, 1, 1; *Expositio psalmi cxviii* prol. 2.
- 10 AMBROŽ. *De sacramentis* V, 2, 5. Podobně i JAN ZLATOÚSTÝ. *De proditiōne Iudae* 1, 6 (PG 49, 380).
- 11 AMBROŽ. *De sacramentis* I, 1, 1; *De mysteriis* 1, 2.
- 12 AMBROŽ. *De sacramentis* III, 2, 15.

- 13 Srov. např. AMBROŽ. *Expositio psalmi cxviii* II, 26–29.
- 14 Pro dějiny katecheze ve starověku viz VOPŘADA, D. Katecheze v patristické epoše. In: KOL. AUT. *O katechezi*. Ústí nad Orlicí 2009, s. 25–49.
- 15 CYRIL JERUZALÉMSKÝ. *Mystagogické katechese*. Velehrad 1997.
- 16 Ukázky z Ambrožova spisu *O tajemstvích v Patristické čítance*. NOVÁK, J. J. Praha 1983.
- 17 Nejúplnější sbírkou Chrysostomových křesťanských katechezí je německé vydání ve *Fontes Christiani*, sv. 6, Freiburg 1992.
- 18 Ukázka z Theodorových katechezí vyšla v Šmelhausově *Řecké patrologii*. Praha 1972, s. 185–188.
- 19 CONNOLLY, R. H. *The Liturgical Homilies of Narsai*. Cambridge 1909. O autorství hom. 17 se vede v současnosti debata.
- 20 PG 91, 658–718; franc. překlad v HAMMAN, A. *Initiation chrétienne*. Paris 1963, s. 251–91.
- 21 Podobnou inspiraci nachází i SEMELA, P. *Mystagogie sedmi pramenů života v Duchu*. CHO.cz. Dostupné z <<http://www.cho.cz/clanky/Mystagogie-sedmi-pramenu-zivota-v-Duchu.html>>; článek původně vyšel v časopisu *Effatha*.

MYSTAGÓGICKÉ KATECHEZE

Nejméně starověké mystagogické katechese jsou připisovány sv. Cyrilu Jeruzalémskému, který se kolem roku 350 stal biskupem v Jeruzalémě. Katechese byly určeny novokřtěncům a pravděpodobně se uskutečnily ve velikonočním týdnu v období let 380–390. První dvě jsou věnovány obřadům křtu, třetí pokřtěnému pomazání a čtvrtá a pátá eucharistii.

Úryvek ze Druhé mystagogické katecheze:

... Po svléknutí oděvu a pomazání olejem jste byli za ruku vedeni ke svaté koupeli božského křtu jako Kristus z kříže k přilehlému hrobu. A každý byl tážán, jestli věří ve jméno Otce i Syna i Svatého Ducha. A vyznali jste spasitelné vyznání a třikrát jste se ponořili do vody a znovu se vynořili, skrze symbol tak naznačující třídenní Kristovo pohřbení. Neboť jako náš Spasitel tři dny a tři noci strávil v srdci země, tak i vy jste prvním vymořením napodobili Kristův první den v zemi a ponořením jste napodobili noc. Neboť jako v noci nikdo nevidí, ale ve dne je ve světle, tak ponoření jste jako v noci nic neviděli, vymoření jste zase byli jako ve dne. V těžce chvíli jste umírali a rodili se a ta spasitelná voda byla pro vás hrobem i matkou. A to, co řekl Šalomoun o jiných věcech, by se mohlo hodit na vás. Neboť tam říká: Čas plození i čas umírání (Kaz 3,2). O vás je to však obráceně – čas umírání a čas rození. A jeden čas udělal obojí, vaše narození se stalo současně se smrtí.

SV. CYRIL JERUZALÉMSKÝ. *Mystagogické katechese*. Velehrad-Roma : Refugium, 1997.

Summary: The Mystagogy as the Setting into the Mystery of Christ in the Early Church

The paper studies the mystagogical preaching of the early Church. At first it describes mystagogy as a method of theology from the Church Fathers' writings. A short presentation of the most important mystagogical treatises follows. At the end, the paper shows how mystagogy can become a tool of inculturation in today's teaching of catechumens and Christians.